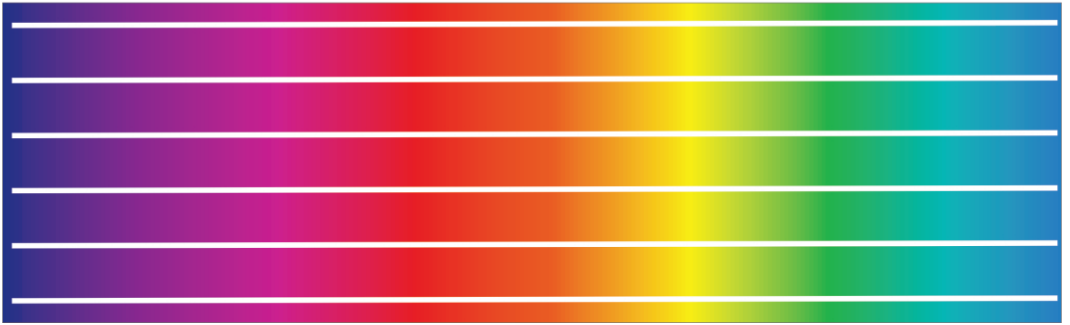

Eşref ADALI

Doğu Türkistan

Doğu Türkistan

Doğu Türkistan'ı ve Uygurları görmeyi çok istiyordum ancak Çin'in bu bölgelere gidilmesine izin vermediğini de biliyordum. Urumçi'ye kadar gidip Kaşkar ve Turfan'ı göremeden dönenleri biliyordum.

İstanbul'a gelen bir Uygur ile tanıştım ve niyetimi söyledim. Bana yardımcı olacağını söyledi. Ağustos 2016 da Kırgızistan'daki bir konferans sonrası bu geziyi yapabileceğimi düşündüm ve yapabildim. Dostumuz beni Urumçi havalimanında karşıladı; önce Turfan ardından Kaşkar'a gidebildim. Bana bu gezimi yapabilme olanağını sağlayan dostum çok sağ olsun. Umarım daha sonra başına iç açılmamıştır!

Doğu Türkistan'da görülen yerler şunlardır:

- Turfan (26 Ağus. 2016)
- Kaşkar (27 Ağustos 2016)
- Kaşkarlı Mahmut (27 Ağustos 2016)
- Kaşkar Büyük Pazarı (28 Ağustos 2016)
- Eski Kaşkar (28 Ağustos 2016)
- Yusuf Has Hacip (28 Ağustos 2016)

4 - Doğu Türkistan

Doğu Türkistan'da gezip gördüğüm yerleri harita üzerinde görebilirsiniz:

Doğu Türkistan

Antik Çin'de Yumen Geçidi 'nin batısındaki bölgeler "Xiyu" ("Batı Bölgeleri") olarak bilinirdi. "Xiyu" terimi özellikle Han Hanedanı'nın M.Ö. 60 senesinde Tarım Havzası'nda yönetmeye başladığı bölgeye atfen kullanılırdı. Han Hanedanı'ndan beri ardışık Çin hükûmetleri, bu bölgede meydana çıkan ayrılıkçı hareketler ve yerel isyancılarla yüzleşmeye mecbur kalmıştır. Tüm bunlara rağmen, Xinjiang Çin idaresi altında olmadığı dönemlerde bile özellikle Çin'in Zhongyuan bölgesi ile uzun zamandır yakın bağlar muhafaza etmiştir ve bu nedenle Orta Asya'daki bağımsız Türk devletlerinden farklılık göstermektedir. Göktürkler (antik Çin telaffuzu ile "Tutkyud", çağdaş Standart Çince "Tujué"), çeşitli Türk halklarını bir araya getirip büyük bir imparatorluk oluşturdular, ancak bu sonra Batı Göktürk ile Doğu Göktürk kağanlıkları olarak ikiye bölündü. Batı Göktürkler Xiyu bölgesini aldı, ancak Batı Göktürk Kağanlığı VII. yüzyılda Tang Hanedanı tarafından yenildi ve Xiyu bölgesi tekrar Çin yönetimine girdi.

XVI. yüzyılda Doğu Çağatay Hanlığı, Xinjiang'ın batı kısmını ve hemen etrafındaki alanları tamamen islamlaştırdı ve Türkleştirdi. Bu bölge Farsların arasında "Moğolistan" olarak

bilinirdi. Aynı dönem boyunca Xinjiang'ın doğu kısmındaki Kara Del (Çince kaynaklarda "Hami Krallığı"), Jimi sistemi çerçevesinde fiilen Ming Hanedanı'nın kontrolü altında olan bir wei suo oluşturdu. XVI. yüzyılın sonuna doğru, çeşitli Oyrat kabileleri Moğolistan Platosu'nun batısından çıkıp Altay Dağları'nı geçti ve Xiyu'ye göç etti, bunun sonrasında da Kazak bozkırına girdiler. 1640 yılında bu Oyratlar bir araya gelip Çungar Hanlığı'nı kurdular, sonra 1680 yılında Güney Xinjiang'daki Yarkent Hanlığı'nı yenip bu bölgeleri kendi yönetimleri altında bir araya getirdiler. Ancak 1757 yılında Çungar Hanlığı, Çing Hanedanı tarafından yok edildi ve Xiyu yine Çin Zhongyuan yönetimine girdi. İlk başta Çing memurları bu bölgeye atfen "Xiyu" ismini kullanmaya devam ettiler; Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki bölge için "Eski Çungar Toprakları", "Çungar Toprağı", "Çungar Kesimi" vb. isimler, Tanrı Dağları'nın güneyi için ise "Müslüman Toprakları", "Müslüman Kesimi" vb. isimler kullanılırdı. Bununla eşzamanlı olarak günümüz Xinjiang'ın batı ve güney kısımlarını tanımlamak için "yeni Xiyu toprakları" (Xiyù xinjiang) gibi tanımlar kullanılmaya başladı, bu ancak henüz özel isim haline gelmemişti, zira "yeni topraklar" anlamına gelen "Xinjiang" ismi aynı zamanda Yünnan-Guizhou Platosu'nda yeniden Çin yönetimine giren toprakları tanımlamak için de kullanılıyordu, üstelik günümüz Xinjiang'ın doğusundaki Shaan-Gan Genel Valisi topraklarını tanımlamak için kullanılmıyordu. Uygurların arasında ise yoğun olarak yaşadıkları Güney Xinjiang bölgesi "Altışehir" olarak bilinirdi. İmparator Qianlong'un hükmünün sonuna doğru ve özellikle İmparator Jiaqing'in hükmü sonrasında "Xinjiang," aşamalı olarak sabit bir yer ismi haline geldi; İç Çin'deki farklı eyaletlerle eşit seviyede "Xinjiang"dan bahsedilmeye başlandı ve günümüz Xinjiang'ın doğusu da en sonunda "Xinjiang" olarak bilinen yeni kavramın kapsamına girdi. General Zuo Zongtang'ın Dungan Ayaklanması'nı bastırması sonrasında Xinjiang, Çin'in resmi bir eyaleti olarak tanıdı ve gitgide "Xiyu" isminin yerine "Xinjiang" ismi daha yaygın kullanıma girdi.

Seyhun (Siri Derya) ile Ceyhun (Amu Derya)'nın konumlarını günümüzde var olan egemen devletlerin konumlarına göre gösteren harita. Bu iki deryanın arasındaki alan, tarihin belirli dönemlerinde kimi kaynaklarca "Türkistan" olarak biliniyordu. "Doğu Türkistan" yer ismi "Türkistan" yer isminden türetilir ve geniş anlamda Türkistan bölgesinin doğu kesimini tanımlamak için kullanılır. "Türkistan" ismi Farsçadan gelir, "Türklerin oturduğu yer" anlamına gelir ve Orta Asya'da Türk dillerini konuşan çeşitli etnik grupların oturduğu bölgeyi tanımlamak için kullanılır. "Türkistan" kavramının kapsadığı alan ardışık asırlarda ve Türklerin yaşadığı bölgelerin sürekli değişmesiyle kendisi de değişmiştir, ayrıca farklı zamanlarda ve terimin kullanıldığı farklı eserlerde hep değişiklik göstermiştir. 563 yılı civarında Türkler, Seyhun nehir kıyısında Ak Hunları yendi, sonra Mâverâünnehir bölgesine girdiler ve o dönemde İran'ı yöneten Sasani İmparatorluğu ile Ceyhun Nehri tarafından sınırlandılar. "Türkistan" isminin henüz keşfedilmiş en erken kullanımı, VII. yüzyıla dayanan ve Soğd dilinde yazılmış bir yazılı eserde bulunmuştur. Bu eserde "Türkistan" kelimesi, Seyhun ile Ceyhun nehirlerinin arasındaki küçük alana atfen kullanıldı. VIII. yüzyıl ve bunun

6 - Doğu Türkistan

sonrasında Arap coğrafyacılar, kendi eserlerinde "Türkistan" ismini kullanmaya devam ettiler, ancak Araplar Sasani İmparatorluğu'nu yenip Orta Asya'yı fethettikten sonra Türkler, Mâverâünnehir bölgesinden kuzeye ve doğuya geri çekilmeye mecbur kaldılar. Bu nedenle IX. ile XII. yüzyıl arasında Arap dilinde yazılmış coğrafya eserlerinde "Türkistan" kavramının kapsadığı alan kendisi de kuzeye ve doğuya doğru kaydı, iki nehrin arasındaki bölge ise söz konusu "Türkistan" alanından ihraç edildi. İranlı coğrafyacı İbn Hurdazbih'nin Arap dilinde yazdığı "Yollar ve Ülkeler Kitabı" (Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik)'nda yazdığına göre, "Türklerin toprakları arasındaki en büyüğü Dokuz Oğuzlarınkidir." Bu bağlamda atıfta bulunan "Türk toprakları," Seyhun Nehri'nin kuzeyindeki çayırlar ve hemen etrafındaki alanları kapsar. 982 yılında tamamlanmış "Hudûd el-âlem" eseri, Mâverâünnehir bölgesini "Türkistan'ın giriş kapısı" olarak, Karluklar ile Oğuzlara ait alanları da "Türkistan" olarak nitelendirmiştir. XIII. yüzyıla dayanan Fars eseri "Cihangir'in Tarihi" (Târîh-i Cihângüşâ) adlı eserde "Türkistan" tekrar Mâverâünnehir bölgesiyle eşanlamli olarak kullanıldı. Antik Çin kitaplarında "Türk" (Tujué) tanımı sırf Türk soyundan gelen kabileleri tanımlamak için kullanılsa da bahsi geçen Arap yazarlar, Türkleri vahalarda yerleşik Farsça konuşan halklardan ayırt etmek için "Türk"sözcüğünü Türkçe konuşan göçebe halkları tanımlamak için kullanırlardı. Göktürklerin yenilgisi ve XIII. yüzyılda Orta Asya'nın Moğollar tarafından istilasıyla "Türkistan", coğrafi bir kavram olarak etkisini kaybetti ve gitgide kullanımdan kalktı. XVIII. yüzyılın ortasında Çing Hanedanı Xinjiang'ı birleştirdikten sonra, Pekin'de İmparator Qianlong'un hizmetinde çalışan iki Portekizli Hristiyan rahip, harita tasarlamak için toprak araştırma göreviyle Xinjiang'a gönderildi. Bu araştırma kapsamında bulunan mekanlar, Fransız rahip Jean Joseph Marie Amiot'in yayımladığı "Mémoires concernant l'histoire, les sciences et les arts des Chinois" ("Çinlilerin tarihi, bilimleri ve sanatları hakkında anılar") eserinde "Doğu" ile "Batı Türkistan" şeklinde bahsedildi; Tarım Havzası, Batılılar tarafından "Doğu Türkistan" olarak nitelendirilmeye başladı, fakat XIX. yüzyılın başından önce bu terim Batılıların arasında henüz yaygın kullanıma girmemişti. 1722 yılında Paris'te yayımlanan "Histoire De Timur-Bec" ("Timur'un Tarihi") eserinde Xinjiang bölgesi "Güney Türkistan" olarak tanımlandı.

Çing Hanedanı'nın Xinjiang'ı ele geçirmesiyle eşzamanlı olarak Britanyalı ve Rus kaşifler, kendi kolonilerini genişletme müsabakası kapsamında özellikle Orta Asya bölgesini keşfetmeye başladı, Orta Asya'nın her alanında ayrıntılı araştırma ve belgelemeler yürüttürdüler. Bazı yer isimleri, bu Britanyalı ve Rus kaşifler tarafından kullanılmaları nedeniyle yaygınlaşıp daha genel kullanıma girdiler. XVII. yüzyılda Ruslar, Tarım Havzası bölgesini genellikle "Küçük Buhara" olarak adlandırmaya başladı. Önceden bir takım Doğu Ortodoks misyonerle Pekin seferi yapmış Rus Sinolog Yegor Fiyodoroviç Timkovskiy'nin yazdığı "1820-1821 Yıllarında Çin ve Moğolistan Seferi" kitabı 1824 yılında Sankt Peterburg'da yayımlandı, sonra Fransızcaya çevrilip Paris'te yayımlandı, Julius Klaproth'un redaksiyonundan geçtikten sonra da 1827 yılında İngilizce olarak Londra'da yayımlandı. Bu

kitabta "Küçük Buhara" isminin yerine "Çin Türkistanı" isminin kullanılması öneriliyor. İki sene sonra, 1829 yılında, Rus Sinolog Nikita Bıçurin, Sankt Peterburg'da yayımladığı "Çungarya ve Doğu Türkistan'ın Eski ve Şimdiki Durumlardaki Tanımları" isimli kitabında "Çin Türkistanı" ismini reddedip "Doğu Türkistan" isminin daha uygun olduğunu ileri sürdü. 1865 ile 1868 yılları arasında Rus İmparatorluğu, kademeli olarak Hokand Hanlığı'nı ilhak etti; 1865 yılında Taşkent'te Türkistan Oblastı [ru]'nın kuruluşu ilan edildi, sonra da 1867 yılında Türkistan Valiliği kuruldu. Böylece "Türkistan" ismi ilk defa bir idari bölgenin resmi ismi olarak geçti. O noktada henüz Orta Asya'nın çoğunu ilhak etmiş Rusya'nın Xinjiang'ı ele geçirme niyeti de vardı; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Dungan Ayaklanması'ndan ortaya çıkan kargaşalardan yararlanarak İli Nehri Vadisi'ni ele geçirdi ve Çing Hükûmeti, bu vadinin çevresindeki toprakların büyük bir kısmını Rusya'ya teslim etmeye mecbur kaldı. 1869 yılından 1873 yılına kadar Vasiliy Vasilyeviç Grigoryev, Alman coğrafyacı Carl Ritter'ın "Asya Coğrafyası" (Erdkunde von Asien) isimli eserini Rusçaya çevirdi, ayrıca "Doğu Türkistan Coğrafyası" başlığıyla bir ekleme yazıp bu eseri Rus İmparatorluğu Coğrafya Derneği'ne teslim etti. Söz konusu "Türkistan" bölgesinde oturan yerel insanlar, Rusya'nın bölgeye koyduğu isimleri gözetmeksizin kendileri bu ismi genel olarak kullanmazlardı. Buna rağmen, Türkistan Genel Valisi'nin kuruluşu sonrasında Batılı yazılı eserlerde Orta Asya, iki ayrı toprak olarak "Rus Türkistanı" ve "Çin Türkistanı" olarak nitelendirildi. Batılı yazarlar Xinjiang'ın Çin kontrolü altında olduğunu ve bu bölgenin Çince isme sahip olduğunu bilerek de yine bölgenin Türk, İslami veya Orta Asya unsurlarını vurgulayarak yer isimlerini seçtiler. İngilizce kaynaklarda "Chinese Turkestan" (Çin Türkistanı), "East Turkestan" (Doğu Türkistan), "Chinese Central Asia" (Çin Orta Asyası), Serindia veya "Sinkiang" gibi birçok farklı isim, Xinjiang'ı tanımlamak için birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılıyordu, ancak İngiliz kaşiflerin arasında hangi ismin kullanılması gerektiğine dair herhangi bir fikirbirliğine ulaşılmamıştır. XX. yüzyıla kadar bu bölgenin yerel insanları hala yaşadıkları şehir veya vaha yerleşiminin ismini kullanarak yaşadıkları alanı isimlendirmeye alışıklandı ve ihtiyaca göre kullandıkları yer isminin kapsadığı alanının büyüklüğünü değiştirirlerdi. 1917 yılı Ekim Devrimi sonrasında Türkistan Genel Valisi'nin yerine Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu, ancak Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm'i önlemek için 1924 yılında Sovyetler Birliği, farklı etnik gruplara dayalı olarak Orta Asya'da birçok farklı cumhuriyet kurdu, üstelik "Türkistan" isminin kullanımı yasaklandı ve bunun yerine "Orta Asya" tanımı konuldu.

1911 yılında İç Çin'de Xinhai Devrimi'ne patlak verildi ve Çing Hanedanı devrildi. Ocak 1912'de yeni Çin Cumhuriyeti hükûmeti kuruldu. Xinjiang'ın Çing hükümü altındaki en son valisi Yuan Dahua, devrim sırasında Xinjiang'dan kaçtı. Bunun yerine Yang Zengxin, Xinjiang'ı kendi kontrolü altına aldı, sonra Haziran 1912'de Pekin'deki Çin Cumhuriyeti hükûmeti tarafından Xinjiang'ın yeni valisi olarak tanındı. 1921 yılında Sovyetler Birliği, Orta Asya'daki ulus inşası politikası kapsamında Uygurları resmen Çin Türkistanı'ndan

8 - Doğu Türkistan

gelen yerleşik Türk halkı olarak tanıdı. 1930'lar boyunca Yang'ın halefi Jin Shuren'e karşı özellikle Huilerin yürüttüğü birçok ayaklanma yer aldı. "Doğu Türkistan," Türkçe konuşan ve İslam dinine inanan insanlar için Çin yetkililerine karşı isyan etmenin yeni toplanma çağrısı haline geldi. Uygur ayrılıkçılar, 12 Kasım 1933 tarihinde Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni kurdu ve Çin'den bağımsızlıklarını ilan etti. Bu yeni cumhuriyetin kuruluşuyla "Doğu Türkistan" kavramı, tarihin çoğu boyunca sırf coğrafi bir tanım olarak işlev göstermesinden ziyade artık ilk kez siyasi bir boyut taşımaya başladı. Sadece birkaç ay sonra, 6 Şubat 1934 tarihinde Ma bölgeği [en]ne ait olan Ma Zhongying'in yürüttüğü saldırının sonucu olarak daha yeni kurulmuş Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti feshedildi.

1933 yılında Sheng Shicai, bir darbe yürütüp Jin Shuren'i kovdu ve Xinjiang'daki silahlı kuvvetlerin ve hükûmetin önderi oldu, sonra Sovyetlerin yardımına dayanarak en sonunda tüm Xinjiang eyaleti içerisindeki silahlı isyancı kuvvetleri barıştırdı. Sheng Shicai'in sadakati ancak 1942 yılında Sovyetlerden o dönemdeki Kuomintang Hükûmeti'ne geçti ve Shicai, bu hükûmetle işbirliğine girmeye başladı. Buna karşılık olarak Sovyetler Birliği, Sheng Shicai'nin aleyhine Xinjiang'da Sheng'in baskılarına maruz kalmış etnik azınlıklara etkin bir şekilde yardım sağlamaya ve birçok farklı silahlı ve politik grup örgütlemeye başladı. Eylül 1944'te Sheng Shicai, tekrar Sovyetler Birliği'nden ve bu sefer özellikle Stalin'den yardım aramaya teşebbüs etmesi nedeniyle Kuomintang Hükûmeti tarafından Xinjiang'dan kovuldu. Sheng'in kovulması nedeniyle Xinjiang'da kısa bir süre için bir iktidar boşluğu mevcuttu ve Xinjiang'ın kuzeyinde birçok isyana patlak verildi. 7 Kasım'da bu isyanlara öncülük eden kuvvetler, İli'nin merkezi Gulca'daki hükûmet binasına saldırı işledi ve kısa süre sonra zaferini ilan etti. 12 Kasım'da İli özgürlükçü kuvvetleri Gulca'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti ismiyle yeni bir geçici hükûmet kurdu. Bu toprakların yeni ellere geçmesi sonrasında aşırı milliyetçiler, bölgede oturan Han Çinlilerini toplu olarak katletmeye başladı ve geçici hükûmet bu saldırıları ancak büyük oranda zararın ve ölümün işlenmesinden sonra durdurdu. Doğu Türkistan hükûmetinin Han ve dinsiz/"kafir" karşıtı politikaları karşısında Dihua (günümüz Urumçi şehrinin o dönemdeki ismi)'da Kuomintang'la ilişkili hükûmet yetkilileri, eski zamanlardan beri Çin'in Xinjiang üzerindeki egemenliğini savundu. Buna karşılık olarak Sovyet tarihçiler, revizyonist yöntemlerle Doğu Türkistan hükûmetinin kendi egemenliğini ispatlamasına yardımcı oldu; ör, akademik çevreler geleneksel olarak İslam'ın Altın Çağı sırasında günümüzde Xinjiang olarak bilinen bölgenin diğer medeniyetlere nazaran kültürel bir "ölü bölge" olarak düşünmelerine rağmen, bu söz konusu Sovyet tarihçiler yine Uygurların Dünya medeniyetine katkı sağlamış "en eski Türk halkı" olduğunu iddia ediyordu.[34] Doğu Türkistan hükûmeti tarafından da memnuniyetle karşılanan İngiliz ve Amerikan konsolosları, yerel tarih üzerine kendi kitaplarını yayınladılar. Doğu Türkistan Cumhuriyeti rejimini destekleyen Sovyetler Birliği tarafından yayınlanan Uygur tarih eserleri, sonradan Uygur milliyetçi yayınlarının temeli oldu.

1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılması ve küresel İslamcılığın ve pan-Türkçülüğün yükselişiyile ortaya çıkan küresel eğilimler, Xinjiang'daki ayrılıkçı duyguları canlandırdı ve 1990 ile 2001 arasında 162 kişiyi öldüren bir siyasi şiddet dalgasına yol açtı. 2001 yılında Çin hükûmeti, 11 Eylül saldırıları sonrasında dünyaya Xinjiang'daki siyasi şiddet ve militan teröristler hakkında dünyaya açılmasının parçası olarak "Uyguristan" veya "Doğu Türkistan" terimlerini kullanarak devlet medyasındaki yasağını kaldırdı.

Çin devleti aldığı karar çerçevesinde Xinjiang bölgesinde başörtüsü takan, burka giyen kadınların ve uzun sakallı olan erkeklerin toplu taşınmadan yararlanmasını yasaklamıştır. Karara göre kıyafetinde hilal ve yıldız sembolü olan herkes bu yasak kapsamında toplu taşımadan yararlanamayacaktır.

Doğu Türkistan, 1991 yılında kurulan, Bildirilmemiş Milletler ve Halklar Örgütü'nün (UNPO) kurucu bir üyesidir.

10 - Doğu Türkistan

İçindekiler

Doğu Türkistan	
Doğu Türkistan	4
Turfan	1
Turfan'ın Tarihi	2
Günümüzde Turfan	6
İklim	6
Karız Kanalları	7
Kaşkar	9
Kaşkar'ın Tarihi	10
Kaşkarlı Mahmut	12
Yusuf Has Hacip	15
Eski Kaşkar	17
Eski Zanaatkarlar	18
Eski Kaşkar Sokakları	19
Bir Müze Kaşkar Evi	19
Kaşkar Evini Ziyaret	19
Id Kah Camisi	20
Kaşkar Büyük Pazarı	21
Kaşkar Meydanı, Heytgah Meydanı	22
Nuoerbeixi Caddesi	23

1

Turfan

Turfan'ı ziyaretim 26 Ağustos 2016 günü oldu. Urumçi'den kara yolu ile Turfan'a gittik. Yolda belli aralıklarla gümrük denetiminden geçtik.

Turfan (Uygurca: Turpan), Doğu Türkistan'ın (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) kuzeydoğusunda, deniz seviyesinin altında (yaklaşık 154 m deniz seviyesinin altında) yer alan ve "Alev Vahası" olarak bilinen tarihi bir vaha şehridir.

Yaklaşık 2.200 yıl önce Uygur Türkleri tarafından inşa edilen, Tanrı Dağları'ndan gelen suyu çölün altından şehre taşıyan toplam 5.272 km uzunluğundaki muazzam yeraltı su sistemi çok ünlüdür.

Uygur Kağanlığı'nın eski kültür başkentlerinden biridir. Kağıt ve matbaanın geliştirildiği yerlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Mevsimin ilk ürünleri bu bölgeden geldiği için, pazarlarda "Turfan'dan" diye satılmış. Böylece Türkçedeki "turfanda" sözcüğü türemiş.

Bölge, özellikle dünyaca meşhur Turfan üzümleri ve meyveleri ile tanınır.

2 - Turfan

Görülmesi Gereken Tarihi Yerler

- Karız kanalları
- Emin Minaresi ve Camisi: XVIII. yüzyıldan kalma, bölgenin en yüksek ve estetik minaresidir.
- İdikut (Gaochang) ve Yargul (Jiaohe) Harabeleri: İpek Yolu üzerindeki antik şehir kalıntıları.

Turfan'ın Tarihi

Tarihsel olarak, Çince, Türkçe, Moğolca ve Farsça dillerini kullananlar arasında yer alan Tarım Havzası'ndaki birçok yerleşimin, bir dizi akraba ismi vardır. Turpan veya Turfan bunlardan bir örnektir. Şehrin asıl adı bilinmemektedir.

Turpan, uzun zamandır (karez kanal sistemi tarafından sağlanan suyla) verimli bir vahanın ve önemli bir ticaret merkezinin merkezi olmuştur. Tarihsel olarak İpek Yolu üzerinde yer alıyordu. O dönemde bölgedeki diğer krallıklar arasında Korla ve Yanqi de bulunuyordu.

Krorän (Loulan) ve Kucha gibi şehir devletleriyle birlikte Turpan, en azından VIII. yüzyıla kadar Hint-Avrupa Toharca dillerini konuşan insanlar tarafından yerleşilmiştir. VII. ve VIII. yüzyıllara ilişkin el yazmaları, bölgede yönetim ve dini metinler için Qaraşähär (antik Agni, Çince Yanqi ve Sanskritçe Agni) ve Turpan'ın (antik Turfan ve Xoco) Toharca A (Turfanca, Agneca veya Doğu Toharca; yerel olarak arsi) abecesinin kullanıldığını göstermektedir.

Jushi Krallığı, MÖ I. binyılda bölgeye hükmetti ve MÖ 107'de Çin Han hanedanlığı tarafından fethedildi. MÖ 60'ta Han ve düşmanı Xiongnu İmparatorluğu arasında iki krallığa bölündü. Şehir, Xiongnu ve Han arasında birkaç kez el değiştirdi ve aralarında kısa bağımsızlık dönemleri de yaşandı. Daha yakın Jushi, Turpan Vahası ile ilişkilendirilirken daha uzak Jushi ise modern Jimsar yakınlarındaki dağların kuzeyinde yer almaktadır. 220 yılında Han Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından, bölge fiilen bağımsızdı ancak çeşitli hanedanlıklara bağlıydı. V. yüzyıla kadar bu krallığın başkenti Jiaohe (Turfan'ın 16 Km batısındaki modern Yargul) idi.

Han Hanedanlığı sonrası dönemde birçok Han Çinli ve Soğdlu Turfan'a yerleşti. Soğdluların gözünde Turfan'da Çin karakterleri baskındı. Çinli ve Soğdlu akınından önce asıl sakinler Kuchean konuşanlardan oluşuyordu. Çin karakterlerinin kullanımına ilişkin en eski kanıt, 273 tarihli bir belgede Turfan'da bulundu.

327 yılında, Zhang Jun önderliğindeki Eski Liang tarafından Turfan bölgesinde Gaochang Komutanlığı (jùn) kuruldu. Çinliler bir askeri koloni/garnizon kurdular ve araziyi birden fazla

bölüme ayırdılar. Hexi bölgesinden ve orta ovalardan gelen Han Çinli kolonistler de bölgeye yerleştiler. Gaochang sırasıyla Eski Liang, Eski Qin ve Kuzey Liang tarafından yönetildi.

439 yılında, Juqu Wuhui ve Juqu Anzhou önderliğindeki Kuzey Liang'ın kalıntıları Gaochang'a kaçtı ve 460 yılında Rouran Kağanlığı tarafından fethedilene kadar orada iktidarı elinde tuttu. Rouran Kağanlığı tarafından fethedildiği sırada Gaochang'da on binden fazla Han Çinli hanesi vardı. Moğolistan merkezli Rouran Kağanlığı, 460 yılında Gaochang'ı yönetmek üzere Kan Bozhou adında bir Han Çinliyi Kral olarak atadı ve Gaochang, Kağanlığın ayrı bir vasal krallığı haline geldi. Kan, Rouran'ın desteğine bağımlıydı. Yicheng ve Shougui, Gaochang'ı yöneten Çinli Kan ailesinin son iki kralıydı.

Bu sırada Gaoche, Tarım Havzası'nda Rouran'ın gücüne meydan okumaya başlamıştı. Gaoche kralı Afuzhiluo, Kan Bozhou'nun yeğeni olan Kral Kan Shougui'yi öldürdü. Sonra Dunhuang'dan Zhang Mengming adlı bir Han'ı kendi vasalı Gaochang Kralı olarak atadı. Böylece Gaochang, Gaoche yönetimine geçti.

Daha sonra Zhang Mengming, Gaochang halkının ayaklanması sonucu öldürüldü ve yerine Ma Ru geçti. 501 yılında Ma Ru'nun kendisi de devrilip öldürüldü ve Gaochang halkı Jincheng Komutanlığı'ndan Qu Jia'yı kral olarak atadı. Qu Jia başlangıçta Rouran'a bağlılık yemini etti, ancak Rouran kağanı kısa süre sonra Gaoche tarafından öldürüldü ve Gaoche egemenliğine boyun eğmek zorunda kaldı. Daha sonra Göktürkler bölgede en yüksek güç olarak ortaya çıktığında, Gaochang'daki Qu hanedanı Göktürklerin vasalı oldu.

Tang Hanedanlığı, VII. yüzyılda Tarım Havzası'nı yeniden fethetmişti ve sonraki üç yüzyıl boyunca Tibet İmparatorluğu, Tang Hanedanlığı ve Türkler, Tarım Havzası'nın egemenliği için mücadele etti. Tang yönetimi altında Soğdlar ve Çinliler birbirleriyle kapsamlı ticari faaliyetlerde bulundular. Soğdlar bu dönemde çoğunlukla Mazdaist idiler. Turpan bölgesi, Tang'ın MS 640'ta fethetmesiyle Xi Prefektörlüğü olarak yeniden adlandırıldı, İpek Yolu boyunca yüzyıllardır süregelen bir ticaret ve alışveriş geçmişine sahipti. Tüccarlara ve diğer gezginlere hizmet veren birçok hana sahipti, ayrıca Kucha ve Khotan'da çok sayıda genelev kaydedilmiştir. Valerie Hansen'e göre, Tang fethinden önce bile Han etnik varlığı o kadar yaygındı ki, şehrin kültürel uyumu, Turpan'ın Soğd dilindeki adının "Çin Mahallesi" veya "Çinlilerin Şehri" olarak bilinmesine yol açtı.

Astana Mezarlığı'nda, 639 yılına tarihlenen ve Soğdlu bir kızın Çinli bir adama satılmasını ayrıntılarıyla anlatan Soğdca yazılmış bir sözleşme keşfedildi. İpek Yolu üzerindeki evlerde bireysel köleler yaygındı. Erken dönem belgeler Turpan'da köle satışlarında bir artış olduğunu kaydetti. VII. yüzyıla ilişkin yirmi bir evlilik sözleşmesi bulundu ve bunlardan 18'inde Soğdlu bir eşin bulunduğu durumlarda, eşin Soğdlu olduğu görüldü. Çinli kadınlarla evlenen tek Soğdlu erkekler, son derece saygın memurlardı. Birkaç ticari etkileşim kaydedildi örneğin, 673 yılında bir deve 14 ipek topu fiyatına satıldı. Chang'an yerlisi 731

4 - Turfan

yılında bir Soğdlu tüccardan 11 yaşında bir kızı 40 ipek topuna satın aldı. Beş adam, Tang Kanunu sıradan insanların köle olarak satılmasını yasakladığı için kızın köleleştirilmeden önce asla özgür olmadığını yemin etti.

Tang hanedanlığı An Lushan İsyanı nedeniyle önemli ölçüde zayıfladı ve Tibetliler bu fırsatı değerlendirerek Gansu ve Batı Bölgelerine doğru genişlediler. Tibetliler 792 yılında Turfan'ın kontrolünü ele geçirdiler.

Turfan'dan Budist Uygur kralı, hizmetkarlarıyla birlikte. Batı Xia Hanedanlığı'ndaki Dunhuang Mogao Mağaralarında tasvir edilmiştir. Turfan'da cesetler için giysiler, atılmış, kullanılmış kağıtlardan yapıyordu; bu nedenle Astana mezarlığı çok sayıda metnin kaynağıdır. 803 yılında Uygur Kağanlığı'nın Uygurları, Turfan'ı Tibetlilerden ele geçirdi. Ancak Uygur Kağanlığı Kırgızlar tarafından yıkıldı ve Moğolistan'daki başkenti Ordu-Balık 840 yılında yağmalandı. Bu yenilgi, Uygurların Moğolistan'dan kitlesel olarak ayrılmasına ve Gansu ile Orta Asya'ya dağılmasına yol açtı ve birçoğu Turfan'da zaten bulunan diğer Uygurlara katıldı.

Uygurlar, başkenti Gaochang veya Kara-Khoja olan Turpan bölgesinde bir krallık kurdular. Bu krallık, 856'dan 1389'a kadar süren Uygur İdikut Devleti veya Kara-Khoja Krallığı olarak biliniyordu. Uygurlar Maniheistti, ancak daha sonra Budizme geçtiler ve Bezeklik Mağaraları'ndaki mağara tapınaklarının inşasını finanse ettiler. Uygurlar, Dunhuang yöneticileriyle ittifak kurdular. Uygur devleti daha sonra Kara-Khitanelerin ve ardından Moğol İmparatorluğu'nun vasalı oldu. Bu krallık, İdikutlar veya Aziz Manevi Hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Son İdikut, 1284'te Yuan hanedanlığının korumasına sığınmak için Turpan bölgesini terk ederek Kumul'a ve ardından Gansu'ya gitti, ancak yerel Uygur Budist yöneticiler, 1389'da Moğol Hızır Hoca'nın istilasına kadar iktidarı ellerinde tuttular.

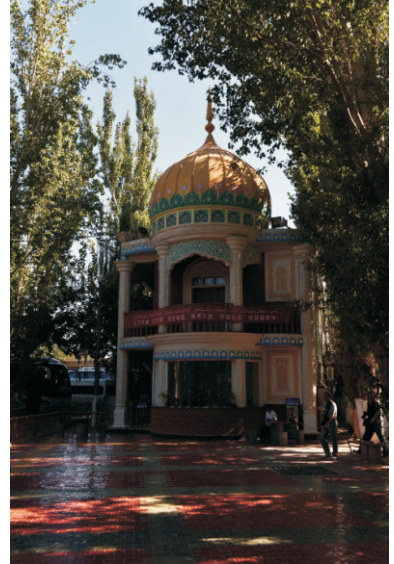
Yerel Budist nüfusun İslam'a geçişi XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştır. Dönüştürüldükten sonra, Turfan'daki eski Budist Uygurların torunları atalarının mirasını hatırlayamadılar ve "kafir Kalmukların" (Dzungarların) bölgelerindeki Budist anıtları inşa edenler olduğuna yanlış bir şekilde inandılar.

Turpan'ın Moğol hükümdarı Yunus Han, diğer adıyla Cajji Ali (1462-1478 yılları arasında hüküm sürdü), 1472'de Moğolistan'ı (kabaca bugünkü Doğu Sincan'a karşılık gelen bölge) kendi yönetimi altında birleştirdi. O sıralarda, haraç ticareti konularında Ming Çin'i ile bir çatışma başladı: Turpanlılar, Ming imparatorlarından değerli hediyeler almalarına ve yanlarında bolca ticaret yapmalarına olanak tanıyan "haraç heyetleri" göndermekten fayda gördüler; ancak Çinliler, bu heyetleri kabul etmenin ve ağırlamanın çok pahalı olduğunu düşündüler.

Yunus Han, Ming hükümetinin 1465'te Turpan misyonlarının sıklığı ve büyüklüğüne getirdiği kısıtlamalardan (5 yılda en fazla bir misyon, en fazla 10 üye) ve Ming'in elçilerine yeterince lüks hediyeler vermeyi reddetmesinden (1469) rahatsız olmuştu. Buna göre, 1473'te Çin'e karşı savaşa girdi ve 1473'te Oirat Moğolu Henşen'den Hami'yi ele geçirmeyi başardı ve bir süre elinde tuttu, ta ki Ali, Ming hanedanı tarafından Turfan'a geri püskürtülene kadar. Ming ayrıldıktan sonra Hami'yi yeniden işgal etti. Henşen'in Moğolları 1482 ve 1483'te Hami'yi iki kez geri aldı, ancak Doğu Moğolistan veya Turpan Hanlığı'nı yöneten Ali'nin oğlu Ahmed Alaq, 1493'te Hami'yi yeniden fethetti ve Hami liderini ve Hami'deki Çin temsilcisini ele geçirdi (Hami, Ming'e bağlı bir vasaletti). Buna karşılık, Ming hanedanı Turfan'a ekonomik abluka uyguladı ve Gansu'daki tüm Uygurları kovdu. Turfan için durum o kadar zorlaştı ki Ahmed ayrıldı. Ahmed'in oğlu Mansur onun yerine geçti ve 1517'de Hami'yi ele geçirdi. Bu çatışmalara Ming-Turpan çatışması adı verildi.

Hami'yi işgal ettikten sonra Mansur, 1524'te 20.000 adamla Çin'e birkaç kez saldırmaya çalıştı, ancak Çin kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Mansur yönetimindeki Turpan krallığı, Oirat Moğollarıyla ittifak halinde, 1528'de Gansu'daki Suzhou'ya baskın düzenlemeye çalıştı, ancak Ming Çin kuvvetleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı ve ağır kayıplar verdi. Çinliler, savaşlara yol açan ekonomik abluka ve kısıtlamaları kaldırmayı reddetti ve Turpan'ın Çin ile olan haraç ve ticaretini kısıtlamaya devam etti. Turpan ayrıca Hami'yi de ilhak etti.

Francis Younghusband, 1887 yılında Pekin'den Hindistan'a yaptığı kara yolculuğunda Turfan'ı ziyaret etti. Şehrin iki surla çevrili kasabadan oluştuğunu, bunlardan birinin 5.000'den fazla nüfusu olmayan bir Çin kasabası ve yaklaşık 1,6 Km batıda, 12.000 - 15.000 nüfuslu bir Türk kasabası olduğunu söyledi. Kasabanın dört ana yöne birer tane olmak üzere, sağlam tuğla işçiliği ve demirle kaplı, yarım daire şeklinde bir burçla örtülü devasa ahşap kapılardan oluşan dört geçidi vardı. Bakımlı duvarlar çamurdan yapılmıştı ve yaklaşık 10,7 m yüksekliğinde ve 6 ila 9 m kalınlığındaydı, üst kısımlarında mazgal delikleri vardı. Ana surların dışında, yaklaşık 14 m genişliğinde düz bir alan vardı ve bu alan, yaklaşık 2,4 m yüksekliğinde bir tüfek duvarıyla çevriliydi; etrafında yaklaşık 3,7 m derinliğinde ve 6 m genişliğinde bir hendek bulunuyordu. Kapıların üzerinde davul kuleleri, köşelerde küçük kare kuleler ve köşeler ile kapılar arasında, "her cephede ikişer tane" olmak üzere iki

[Turfan - Cami](#)

6 - Turfan

küçük kare burç vardı. Çevredeki tarlalarda buğday, pamuk, haşhaş, kavun ve üzüm yetiştiriliyordu.

Günümüzde Turfan

1931'de, Çinli bir komutanın yerel bir kızla zorla evlenmeye çalışmasının ardından bölgede bir Uygur isyanı patlak verdi. Çinliler, Müslümanlara ayırım gözetmeksizin saldırarak karşılık verdi; bu durum tüm kırsal kesimi Çin yönetimine karşı çevirdi ve Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar ve Tunfalılar isyancılara katıldı.

Turpan Uygurları, diğer Uygurlara göre daha çok Han Çinlisi özelliklerine ve görünümüne sahiptir ve yerel halka göre bunun geçmişte Han Çinlileri ile

Uygurlar arasındaki evliliklerden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Turpan'daki Uygurlarda bulunan fiziksel özellikler nedeniyle, Mançu Ji Dachun'a göre Uygurların Qing tarafından Turpan'ın Lukchun bölgesine gönderilen kölelerle evlendiği iddia edilmiştir.

Turfan'da bazı sokaklar asma ile kaplı. Asmadan üzüm koparıp yemek serbest.

[Turfan'da asmalı bir sokak, İsteyen üzüm koparabilir](#)

İklim

Turpan, uzun, son derece sıcak yazları ve görece kısa ama çok soğuk kışları ile çok kısa ilkbahar ve sonbahar mevsimleri arasında, son derece karasal bir çöl iklimine (Köppen İklim Sınıflandırması BWk, Trewartha BWho) sahiptir. Yıllık yağış miktarı çok düşüktür ve sadece 15,7 milimetredir. Aylık 24 saatlik ortalama sıcaklık, Ocak ayında -6,7 °C ile Temmuz ayında 33,1 °C arasında değişmekte olup, bu da 39,8 °C gibi oldukça büyük bir mevsimsel değişime işaret etmektedir; yıllık ortalama ise 15,7 °C 'dir. Aylık olası güneş ışığı yüzdesi Aralık ayında %48 ile Eylül ayında %75 arasında değişmekte olup, güneş ışığı bol miktarda mevcuttur ve şehir yılda 2.912 saat parlak güneş ışığı almaktadır.

Aşırı sıcaklıklar -28,9 °C ile 49,1 °C arasında değişmekte olup, doğusundaki Sanbu'da Çin için tüm zamanların en yüksek ulusal rekoru olan 52,2 °C kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Temmuz 1975'te kaydedilen 49,6 °C değeri şüpheli olarak değerlendirilmektedir.[66] Ancak yazın yaşanan yüksek sıcaklık ve kuraklık, bölgenin kadim sulama sistemiyle

birleştğinde, Turfan çevresindeki kırsal kesimin yüksek kaliteli meyvelerden büyük miktarlarda verim almasını sağlıyor.

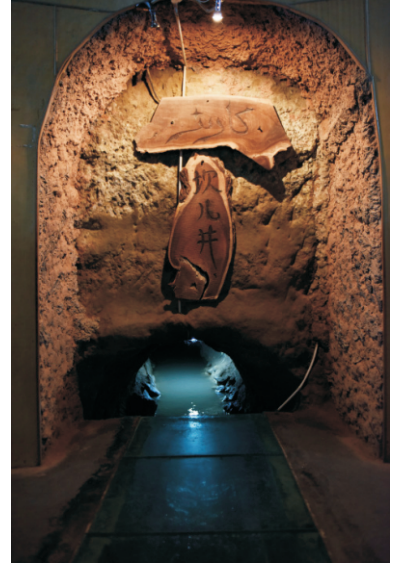
Karız Kanalları

Turfan bölgesinde yaklaşık 2000-2500 yıl önce Uygur Türkleri tarafından inşa edilen, Tanrı Dağları'ndan eriyen kar sularını yer altından taşıyan tarihi sulama sistemleridir. Kurak bölgede suyun buharlaşmasını önlemek için yerin 110 metre altına kadar inen, toplam uzunluğu 5000 km'yi aşan bu dikey kuyulu tüneller, Çin Seddi'nden sonra dünyanın en önemli yeraltı su mühendisliği harikalarından biri kabul edilir. Yerel Uygur dilinde karız sözcüğü "kuyu" anlamına gelmektedir.

Dağlardan eriyen kar sularını yer çekimiyle taşıyarak, kurak ve sıcak bölgedeki tarımsal sulama ve günlük su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Su buharlaşmasını en aza indirmek amacıyla tamamen yeraltında tüneller ve bu tünellere bağlantılı dikey kuyulardan oluşur. Kanallar yaklaşık 1,5 m yüksekliğinde ve 60-70 cm genişliğindedir. Günümüzde hala kullanılabilen bu sistem, çölün ortasında verimli bir vaha oluşturmuştur.

Karızlar, antik Türk mühendislik becerisinin bir kanıtı olup, yerel halk tarafından "Tanrı Dağları'nın Türk mirası" olarak görülür. Turfan'ın kuyu sistemi, Turfan'ın çorak ve vahşi Taklamakan Çölü'nü aşan antik İpek Yolu üzerinde önemli bir vaha olarak gelişmesinde çok önemlidir. Turfan, gelişmişliğini karız kuyu sisteminin sağladığı suya borçludur.

Sistemde suyu depolamak ve su akış miktarını kontrol etmek için inşa edilmiş kuyular, barajlar ve yeraltı kanalları vardır. Dikey kuyular, kaynağında, dağ akışının eğimli araziden aşağı yeraltı suyuna bağlanması için çeşitli noktalarda kazılır. Su daha sonra bir kuyunun dibinden bir sonraki kuyuya ve daha sonra istenen

[Turfan - Karız Kanalı](#)

[Kuyu](#)

8 - Turfan

hedefe, Turfan'ın sulama sistemine kazılan yeraltı kanalları ile yönlendirilir.

Karız su dizgelerinin benzerleri İran'ın Yezd kentinde de görülmektedir ancak Turfan'dakinin boyutu daha büyüktür. Bugün 5.000 kilometre uzunluğu aşan 1100'den fazla karız kuyusu ve kanalının bulunduğu Turfan karızı benzersizdir. Yerel coğrafya, karız kuyularını tarımsal sulama ve diğer kullanımlar için pratik hale getirir. Turfan, 4.000 kilometrekare alandan daha geniş bir alanla fazla ile dünyanın ikinci en derin havzasıdır. Turfan'da yazları çok sıcak ve kuraktır, rüzgar ve kum fırtınası görülür.

Turfan bölgesinde yaklaşık 2000-2500 yıl önce Uygur Türkleri tarafından inşa edilen, Tanrı Dağları'ndan eriyen kar sularını yer altından taşıyan tarihi sulama sistemleridir. Kurak bölgede suyun buharlaşmasını önlemek için yerin 110 metre altına kadar inen, toplam uzunluğu 5000 km'yi aşan bu dikey kuyulu tüneller, Çin Seddi'nden sonra dünyanın en önemli yeraltı su mühendisliği harikalarından biri kabul edilir. Yerel Uygur dilinde karız sözcüğü "kuyu" anlamına gelmektedir.

Dağlardan eriyen kar sularını yer çekimiyle taşıyarak, kurak ve sıcak bölgedeki tarımsal sulama ve günlük su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Su buharlaşmasını en aza indirmek amacıyla tamamen yeraltında tüneller ve bu tünellere bağlantılı dikey kuyulardan oluşur. Kanallar yaklaşık 1,5 m yüksekliğinde ve 60-70 cm genişliğindedir. Günümüzde hala kullanılabilen bu sistem, çölün ortasında verimli bir vaha oluşturmuştur.

Karızlar, antik Türk mühendislik becerisinin bir kanıtı olup, yerel halk tarafından "Tanrı Dağları'nın Türk mirası" olarak görülür. Turfan'ın kuyu sistemi, Turfan'ın çorak ve vahşi Taklamakan Çölü'nü aşan antik İpek Yolu üzerinde önemli bir vaha olarak gelişmesinde çok önemliydi. Turfan, gelişmişliğini karız kuyu sisteminin sağladığı suya borçludur.

Sistemde suyu depolamak ve su akış miktarını kontrol etmek için inşa edilmiş kuyular, barajlar ve yeraltı kanalları vardır. Dikey kuyular, kaynağında, dağ akışının eğimli araziden aşağı yeraltı suyuna bağlanması için çeşitli noktalarda kazılır. Su daha sonra bir kuyunun dibinden bir sonraki kuyuya ve daha sonra istenen hedefe, Turfan'ın sulama sistemine kazılan yeraltı kanalları ile yönlendirilir.

Karız su dizgelerinin benzerleri İran'ın Yezd kentinde de görülmektedir ancak Turfan'dakinin boyutu daha büyüktür. Bugün 5.000 kilometre uzunluğu aşan 1100'den fazla karız kuyusu ve kanalının bulunduğu Turfan karızı benzersizdir. Yerel coğrafya, karız kuyularını tarımsal sulama ve diğer kullanımlar için pratik hale getirir. Turfan, 4.000 Km² alandan daha geniş bir alanla fazla ile dünyanın ikinci en derin havzasıdır. Turfan'da yazları çok sıcak ve kuraktır, rüzgar ve kum fırtınası görülür.

Karız kanalları bölgeye su sağladığı gibi, yazın bunaltıcı sıcaklığından bunalanlar için serin bir ortam da sağlıyor.

2

Kaşkar

Urumçi'den Kaşkar'a uçakla gittik. Kaşkar kentine gezmeme ek olarak Kaşkarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacıp'in türbelerini de ziyaret edebildim. Kaşkar'da geçirdiğim 2 gün benim için unutulmaz iki gündü. Bu tarihi kenti ve bizim için önemli olan iki ulu kişinin türbelerini ziyaret etmemi sağlayan ev sahibi çok sağ olsun.

Kaşkar gezi izlencem şöyle idi:

- Kaşkar
- Kaşkarlı Mahmut
- Yusuf Has Hacıp
- Eski Kaşkar
- Kaşkar Büyük Pazarı
- Id Kah Camisi
- Id Kah Meydanı
- Nuoerbeixi Caddesi

10 - Kaşkar

Kaşkar'ın Tarihi

M.Ö II. yüzyıl kaynaklarında şehir devleti konumunda olan Kaşkar, Büyük Hun İmparatorluğu ile Han Hanedanlığı arasında mücadeleye sahne oldu. Büyük Hun İmparatorluğu M.Ö I. yüzyıl ortalarında doğu ve batı olarak, doğu da kendi içerisinde kuzey ve güney şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bu tarihten sonra Kaşkar'ın da içerisinde olduğu bölge de Çin'in üstünlüğü görülmeye başlamış ve Kaşkar, Çin'e haraç vermeye başlamıştır. I. yüzyıl başlarında Çin'de çıkan politik karışık sonucunda Kaşkar'ın da içinde bulunduğu şehir devletleri Çin'in denetiminden çıkmıştır. I. yüzyılın ortalarında Çin'in Güney Hunları'nı hakimiyet altına almış, 80 ve 86 yıllarında da Kaşkar şehrine saldırmıştır. Bu dönemde Çin'in etkinliği görünse de zaman zaman Kuzey Hunları'da Kaşkar üzerinde hakimiyet gösterebilmiştir. Bunun yanı sıra 120 yılındaki tarihi kayıtlara göre Kaşkar, Kuşan İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunmaktaydı. 170 yılında Çin saldırılarına maruz kalan şehir bu saldırılara karşı koyabilmiştir. V. yüzyıl ortalarına doğru Kaşkar şehir devleti, Kuzey Vey hanedanına vergi vermekteydi.

Çin kaynaklarında doğu-batı ticaretinin yapıldığı üç stratejik yoldan birisi üzerinde önemli bir yol üzerinde bulunan Kaşkar, VI. yüzyıl ortalarından itibaren Göktürklerin himayesine girmiştir. VII. yüzyıl başlarında başlayan Göktürk-Tang Hanedanı mücadelesi sonrasında 632 yılında bölgeyle birlikte Kaşkar'da Tang Hanedanlığının himayesine girdi. Bu dönemde şehirde Çin garnizonu bulunmakta birlikte şehrin idaresi yerel hanedanlar tarafından sağlanmaktaydı. 665 yılında Tibet krallığı, Batı Göktürk ve yerel hanedanların desteğiyle Tarım Havzası'na hakim olmuş ancak 673-675'te Kaşkar'la birlikte önemli şehirler yeniden Tang hakimiyetine girdi. Tibet ile mücadelenin sürdüğü bölgede bulunan Kaşkar, 691 yılında yeniden Tang topraklarına katıldı. Tibet, Türk ve Tang güçlerinin çekişmesi arasında kalan Kaşkar şehri 766'da Karluklar'ın eline geçmiştir. Ancak bu egemenlikte kesin olmayıp, şehir Türkler ve Tibetliler arasında zaman zaman el değiştirmiştir.

Tibet Krallığı'nın 842 yılında yıkılmasıyla Kaşkar şehri Türk boylarının egemenliği altında görülmeye başladı. X. yüzyıl başlarında Karahanlı Devleti başkentlik yapmaya başlayan şehir, büyük bir gelişim göstererek bilim ve kültür açısından da önemli bir merkez konumuna ulaştı. XI. yüzyıl sonlarına doğru Doğu Karahanlı hükümdarı Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun hakimiyetini tanımış ve Kaşkar uç şehri olmuştur. 1141 yılında Katvan'da yapılan savaşta Selçuklular'ın yenilgiye uğratılmasıyla Kaşkar'da Doğu Karahanlı hükümdarlarının yönetiminde kalmakla birlikte Karahitaylar'ın hakimiyetine girdi. Nayman Küçlük tarafından kurtarılan Karahanlı hanedanlığından Ebü'l-Feth Muhammed'in, 1211 yılında Kaşkar'a giderken asi beyler tarafından yolda öldürülmesi üzerine Küçlük tarafından Karahanlı merkezi olan Kaşkar işgal edilmiş ve yağmalanmıştır. Küçlük döneminde Kaşkar'daki Müslümanlar'ın ibadet etmesi zorlaştırılmış ve Müslümanlar'a Hristiyan ya da Budist olmaları yönünde baskı uygulanmıştır. 1219 yılında Kaşkar şehri Moğol

kuvvetlerince ele geçirilmiş ve Müslüman halka da ibadet özgürlüğü getirilmiştir. Cengiz Han ölmeden önce topraklarını oğullarına paylaşmasıyla Kaşkar'da Çağatay Hanlığı topraklarında yer aldı. Çağatayların zayıflamasıyla Kaşkar gibi birçok şehir emirler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 1399 yılında Timur'un ordusu Kaşkar'ı ele geçirmiştir. Kaşkar, Çağatay hanedanlığı yönetilmeye devam ederken, Timur İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla 1478 yılında Duğlat kabilesinden Ebu Bekir Mirza Kaşkar'ı ele geçirdi. Timurlular'ın 16. yüzyıl başında yıkılmasıyla oluşan kısa bir süre karışıklıktan sonra 1514'te Said Han tarafından ele geçirilen şehir, yeni kurulan Yarkand Hanlığı topraklarına katıldı.

Doğu Türkistan'da 1514 ile 1680 yılları arasında Altışehir (Altishahr) olarak bilinen Hotan, Yarkent, Yengihisar, Kaşkar, Aksu ve Uçturfan gibi şehirleri içine alan bölgede Yarkand Hanlığı, (mamlakati Yarkand, mamlakati Moghuliya, mamlakati Saidiya) egemenlik sürmüştür. Bu dönemde dini olarak önemli bir konumda olan Hocalar'ın hanlar üzerinde etkinliğinin arttığı görülmektedir. Doğu Türkistan'da hocalıklar; Kuça, Karataglık ve Aktaglık olarak üç kola ayrılmış ve 1662 yılında Kaşkar'a vali olan Yolbars Han'ı destekleyen Aktaglık hocalarının merkezi hâline gelmiştir. XVII. yüzyıl ortalarında Aktaglık ve Karataglık hocaları arasında başlayan mücadelenin bu yüzyıl sonlarına doğru artması, Yarkand hanının Karatagli hocalarını destekleyerek 1677 yılında Aktaglık hocalarının lideri Appak Hoca'yı Kaşkar'dan kovmasıyla değişik bir boyut kazanmış ve Appak Hoca'nın Tibet'te bulunan Budistlerin ruhani lideri olan Dalay Lama'dan yardım istemesi üzerine Budizmi benimseyen Cungar Han'ı Galdan Han 1678 yılında Kaşkar'ı ele geçirdi. Galdan Han, Kaşkar ve Yarkent'in idaresini vali olarak da tayin ettiği Appak Hoca'ya bıraktı. Hocalıklar arası mücadele içten içe devam ederken Appak Hoca'nın ölmesiyle Yarkent Karataglık hocalarından Dalyan Hoca, Kaşkar ise Aktaglık hocalarının lideri Ahmed Hoca tarafından yönetilmeye başlamıştır. Galdan Han'ın 1697'de ölmesinden sonra yerine geçen yeni han her iki hocayı da esir edip Kaşkar ve Yarkent'i doğrudan Cungar hanlığına bağlamıştır. 1720'de Danyal Hoca Yarkent'e vali tayin edilmiş onun 1735'te ölümüyle de oğullarından Yusuf Hoca Kaşkar'a vali atanmıştır. Yusuf Hoca bir süre gözaltında tutulduğu İli'den bir bahaneyle 1754 yılında Kaşkar'a gelmiş, Cungarlar'ın iç çekişmeler ve Mançular'la olan mücadelede gücünü kaybetmesi üzerine hakimiyetini ilan etmiştir. 1755 yılında Mançular'ın Cungarlar üzerinde hakimiyet sağlamalarından sonra Cungar ve Mançu desteğini alan Aktaglık hocalarından Burhaneddin Hoca tarafından ele geçirildi. Böylece Kaşkar, Mançular'ın vassalı olan Cungarlar'ın kontrolünde Burhaneddin Hoca tarafından yönetilmeye başladı

Cungarlar'ın 1757 yılında Mançular'a isyan etmesiyle, Burhaneddin Hoca'da Kaşkar'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Mançular önce Cungarlar'ı ağır bir yenilgiye uğratmış, 1759'da da Kaşkar'ı ele geçirmişlerdir. Mançular Kaşkar'ı ele geçirdiklerinde hocaların hakimiyetini tamamen ortadan kaldırmıştır. Mançular döneminde ticaret ve kültürel yaşam konusunda sıkı kontrollere tabi olmayan şehir İpek yolu güzergahında olmasına rağmen önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde şehirdeki Müslüman halkla ilişkisi

12 - Kaşkar

kesik olan, Mançu ve Çinli idarecileri, memurlar ve askerlerin bulunduğu yeni şehir inşa edilmiştir. Bölgede hocaların etkinliği kırılmakla birlikte zaman zaman Müslümanlar, Çin idaresine karşı mücadele başlattılar. Mançular'ın kurduğu Çing Hanedanı idaresindeki Çin tarafından Kaşkar Yakup Han (Yakub Beg Badawlat) bölgede bağımsız bir devlet kurdu ve 1872'den itibaren ülkesinde Osmanlı Sultanı Abdülaziz adına hutbe okutmaya başladı. Kaşkar, Yakup Han'ın hükümdarlığı kaynaklarında sık sık söz edilen Yettishahr ("Heptapolis") yedi şehir'den birisidir, diğerleri Hotan (Khotan), Yarkent (Yarkand), Yengihisar (Yangihisar), Aksu, Kuçar (Kucha) ve Korla'dır. Yakup Han'ın ölümünden sonra 1878 yılında Çin tekrar Kaşkar'ı ele geçirdi. Çin yönetimi 1884'te bölgede Sincan vilayetini kurdu. Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin merkezi konumunda olan Kaşkar 1932-1934 yılları arasında Çin ile olan mücadeleye sahne oldu. 1949 yılında Çin'in kurulmasından sonra 1955'te Sincan Uygur Özerk Bölgesi kuruldu. 1985 yılında Çin hükûmetince "tarihsel ve kültürel öneme sahip bir şehir" ilan edildi. 1990'lardan günümüze şehir, Uygur Sorununun yaşandığı yerleşimlerden birisi konumundadır.

Kaşkarlı Mahmut

Mahmûd bin Hüseyin bin Muhammed el-Kâşgarî veya bilinen adıyla Kâşgarlı Mahmud (1008-1102), Türk dilleriyle ilgili çalışmalarıyla tanınmış XI. yüzyıl leksikografı. Kâşgar'ın 45 Km güneybatısındaki Opal kasabasında dünyaya geldi. Bazı kaynaklara göre ise Isık Göl yakınındaki Bars Kul'da doğmuştur.

Kendisinin verdiği bu bilgilerden, Türk tarihinin önemli devletlerinden birisi olan Karahanlı Devleti'nin hanedan sülalesine mensup olduğu anlaşılmaktadır.

Karahanlı soyundan asil bir ailenin ferdi olan Muhammed bin Hüseyin'in (Hüseyin Çağrı Tegin) oğludur. Annesinin ismi Bibi Rabiya el-Basri'dir. Babası, Barsgan şehrinde yaşamakta iken bilinmeyen bir sebeple Kâşgar şehrine gelip yerleşmiştir. O dönemde Kâşgar, önemli bir bilim ve kültür merkezi idi.

Bu saray darbesinden sonra İbrahim, 1057 yılında Batı Karahanlıların hakanı olmuştur. Kâşgarlı Mahmud ise bu tuzaktan kendisini kurtararak Batı Karahanlı Devleti'nin topraklarından kaçmıştır. Ancak İbrahim Han'ın adamları her yerde onu

[Kaşkarlı Mahmud'un anıt mezarının girişi](#)

aradıklarından o kendisini gezgin veya bilgin gibi sıfatlarla takdim ederek sık sık yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Kesin olarak Kâşgarlı Mahmud, dönemin bütün klasik ilimlerini eğitimini gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. Saciye ve Hamidiye Medreseleri'nde eğitim gördükten sonra kendisini Türk dilini incelemeye adanmıştır. Bu amaçla Orta Asya'yı boydan boya geçerek Anadolu'ya oradan da Bağdat'a gitmiş. On beş yıl boyunca Türklerin yaşadığı bütün illeri, şehirleri, obaları, dağları ve çölleri dolaştı.

Bu geziler inceleme amaçlı idi. Türklerin örf ve geleneklerini yerinde araştırdı. Gezileri sırasında, ana dili Türkçenin Hakaniye, Oğuz, Kıpçak, Argu, Çiğil ve Kepenek şivelerini de öğrendi. İyi öğrenim görmüş, İslamiyet'le ilgili bilimsel çalışmaları yakından izlemiştir. Arapça ve Farsçayı da çok iyi öğrenmiştir. Türklerin bulunduğu bölgeleri gezmiş, ana dili olan Türkçenin bütün lehçelerini yerlerinde öğrenmiş, geleneklerini göreneklerini yakından izlemiştir.

Kâşgarlı Mahmud, 1057'de Kâşgar'dan ayrılarak Bağdat'a yerleşti. Kitabında belirttiğine göre ailesi Kâşgar'dan Irak'a göç etmişti. Melikşah'ın (1072-1092) eşi Terken Hatun'un maiyetinde pek çok Kâşgarlı, bu dönemde Irak'a gelmişti. Mahmud'un ailesinin de bunlarla birlikte gelmiş oldukları düşünülebilir. O sıralarda Irak, İslam dünyasının en önemli kültür merkezlerinden biri idi. Bu nedenle bilimle uğraşanların buraya gelmek istemeleri doğaldı. Ayrıca Bağdat bu dönemde Türk nüfuzu altına girmiş ve halifeleri ayakta tutan da buradaki Türklerdi.

Dîvânu Lugâti't-Türk isimli, dünyaca bilinen eserin yazarıdır. Eserini 1072 yılında Bağdat'ta yazmaya başladı, 12 Şubat 1074 tarihinde tamamladı. Tamamlanmasından sonraki iki yıl içerisinde eserini dört defa baştan sona gözden geçirerek esere 1076'da son şeklini verdi. Eser, 1077 Ocak'ında bitirilmiş ve Abbasi Halifesi Muktedî-Biemrillah'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunulmuştur. Kitabın tek yazması olan nüsha, bugün İstanbul'daki Millet Yazma Eser Kütüphanesinde korunmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un, Kitâbu Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk adlı bir eser daha kaleme aldığı

[Kaşgarlı Mahmud'un türbesi](#)

14 - Kaşkar

bilinmektedir. Türk dilinin ilk gramer kitabının nerede ve nasıl kaybolduğu belirlenememiştir. Bu eser, günümüze ulaşmamıştır.

Kâşgarlı Mahmud, 1080 yılında Kâşgar'a döndü. O, artık ülkesinin önde gelen bir bilim insanı idi. Adına izafeten Mahmudiye Medresesi denen binada dersler vermeye başladı. Binlerce öğrenci yetiştirdi.

Mahmud, 1105 yılında, 97 yaşında iken öldü. Naaşı, ders verdiği Mahmudiye mezarlığında toprağa verildi. Burası, Kâşgar şehrine 45 kilometre uzaklıktaki Opal köyünde, etrafı kavak, çınar ve söğüt ağaçlarıyla çevrili bir tepedir. Ölümünden sonra öğrencileri tarafından inşa edilen türbe, günümüze kadar dört defa yenilendi.

Türbede Kâşgarlı Mahmud'un sandukasının bulunduğu bir oda, Kur'an okumak için bir salon ve müze bölümü bulunmaktadır. Müzede değerli âlimin kitap ve makaleleri, el yazması ve basma Kur'anlar ile bazı eşyaları vardır. Müzenin duvarında, Doğu Türkistanlı bir ressam tarafından büyük boyda yapılmış, Kâşgarlı Mahmud'u çalışırken gösteren temsili bir resim yer almaktadır. Müzede ayrıca Uygurların Budizm inancını yaşadıkları dönemlere ait eşyalar göze çarpar. Bu eşyaların, arkeolojik kazılarda elde edildiği belirtilmektedir. Karahanlılar dönemine ait çeşitli madenî para ve süs eşyaları, müzede sergilenen malzemeler arasında dikkat çeker. Türbenin iç ve dış duvarları ile oda ve salonların tavanları, Uygur sanatının süsleme unsurlarıyla bezenmiş. Süslemeler, ahşap tavanda eşsiz bir ihtişam oluşturmaktadır.

Kaşkarlı Mahmut'un türbesinin bulunduğu yer sanki bir kültür alanı gibi. Çok geni bir alana yayılmış bir park gibi. Çok sayıda ziyaretçinin, ziyaret için geldiğine tanık oldum. Park içinde çok sayıda anıt mezar bulunuyor. Bunlara ek olarak havuzlu bahçe ziyaretçilere dinlenme olanağı sunuyor. Aynı alanda eğitim binaları da bulunuyor.

[Kaşkarlı Mahmutun Mezarı](#)

[Kaşkarlı Mahmut'u ziyaret edenler](#)

Yusuf Has Hacip

Yusuf Has Hacib veya diğer adıyla Balasagunlu Yusuf, Türk tarihi ve kültürü açısından son derece önemli olan Kutadgu Bilig siyasetnamesini yazmış kişidir. Karahanlılar dönemi hakkında yeterli bilgi olmadığı gibi için "Balasagunlu Yusuf" hakkında bilgiler de yok denecek kadar azdır. 1017-1019 yılları arasında doğduğu söylenmektedir. Dönemin Kuz-Ordu isimli kenti Balasagun'da doğmuştur. Büyük eseri boyunca adını bile sadece bir kez, "Kitap sahibi Yusuf, büyük has hacib, kendi kendine nasihat eder" başlıklı, son bölümünde anmıştır. Bu başlıktan baş teşrifatçı olduğu da anlaşılmaktadır. İyi bir eğitim görmüştür. Çağının geçerli bilimlerinin yanı sıra Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. 1077 yılında Kaşkar'da ölmüştür. Türbesi de bu kenttedir.

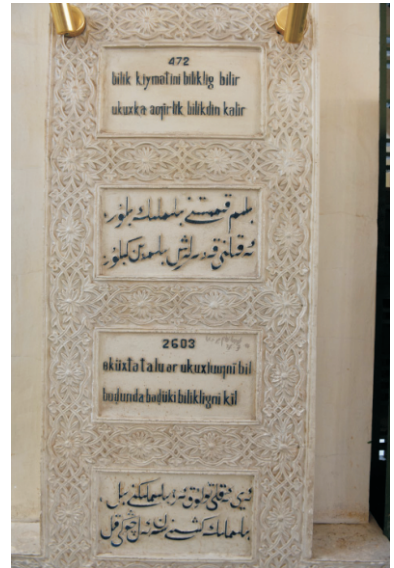
[Yusuf Has Hacip](#)

Karahanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Temel eğitimini Balasagun'da görmüştür. Kendisine önceden Balasagunlu Yusuf denilirken, sonrasında Has Hacib unvanını almıştır. Yusuf Has Hacib, Türk dili ve edebiyatı için temel bir eser olan Kutadgu Bilig (Kutlu kılan bilgi) kitabının yazarıdır. Kutadgu Bilig 6645 beyitlik bir eserdir. Eser, Allah'a hamd, Peygamber'e ve Dört Halife'ye teşekkürle başlar.

Yusuf Has Hacib, astronomi bilimini öğrenmek isteyenlerin, önce geometri ve hesap kapısından geçmesi gerektiğini söylemiştir: "Aritmetik ve cebir, insanı kemâle ulaştırır; toplama, çıkarma, çarpma, bölme, bir sayının iki katını, yarısını ve kare kökünü alma işlemlerini bilen, yedi kat göğü avucunun içinde tutar. Her şey hesaba dayanır."

Yusuf Has Hacib, Türk edebiyatındaki ilk siyasetnameyi yazmıştır. Türk edebiyatında ilk nazım şeklini de o kullanmıştır. Bu nazım şekli de mesnevidir. Bundan dolayı ona Yusuf Has Hacib denilmiştir.

Karahanlı Devleti hükümdarı Ulu Kara Buğra Han'a, Kutadgu Bilig adlı eseri (ilk siyasetname ve ilk mesnevi

[Yusuf Has Hacip](#)

16 - Kaşkar

örneğini) 18 aylık bir çalışma sonunda 1070 yılında sunmuştur. Bu kitabı okuyan “Ulu Kara Buğra Han” kendisine Ulu Has Hacib ünvanını ve Kaşkar'da vezir yardımcısı görevini vermiştir.

Kutadgu Bilig'in Uygurca olan ilk nüshası 1439'da Herat'da bulunmuştur. Bulunan ikinci bir nüshası Arapçadır. Kitabın ilk baskısı 1900'de Radloff tarafından yapılmıştır

[Yusuf Has Hacib'in mezarı](#)

Kutadgu Bilig'den bir bölüm şöyledir:

Kitabıma, okuyana mutluluk getirsin, ona doğru yolu getirsin diye Kutadgu Bilig adını koydum. Ben sözlerimi söyledim, düşüncelerimi yazdım. Bu kitap her iki dünya için de doğruyu gösteren bir rehberdir, yardımcı bir eldir. Dosdoğru bir söz söyleyeyim size: Her iki dünyayı da devletle elinde tutabilecek kişiden daha mutlu kimse yoktur. Önce Gündoğdu'yu tanıtayım. O hükümdardır, doğru yasaı (töre) temsil eder. Aydoldu ile mutluluk güneşi doğar, o da mutluluğun (kut) temsilcisidir. Ögdülmüş aklı, Odurmuş akıbeti temsil eder. Ben sözlerimi bu dört değer (doğru yasa, mutluluk, akıl, akıbet) üzerine kurdum. Okuduğunda anlayacaksınız, dikkat et.

Yusuf Has Hâcib bu yapıtında bilimin değerini de tartışır. Ona göre, alimlerin ilmi, halkın yolunu aydınlatır; “*ilim, bir meşale gibidir; geceleri yanar ve insanlığa doğru yolu gösterir. Bu nedenle alimlere hürmet göstermek ve ilimlerinden yararlanmaya çalışmak gerekir. Eğer dikkat edilirse, bir alimin ilminin diğerinin ilminden farklı olduğu görülür. Mesela hekimler hastaları tedavi ederler; astronomlar ise yılların, ayların ve günlerin hesabını tutarlar. Bu ilimlerin hepsi de halk için faydalıdır. Alimler, koyun sürüsünün önündeki koç gibidirler; başa geçip sürüyü doğru yola sürerler.*”

Bir siyasetnâme veya bir nasihatnâme olarak nitelendirilebilecek Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib ve içinde yetiştiği çevrenin ilmî ve felsefî birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bilimin ve bilginlerin değeri anlaşılmuştur; bilim, güvenilir bir rehber olarak görülmektedir. Kendisi bu kitabı yazmakla büyük bir cesaret örneği göstermiştir çünkü bu Türk edebiyatındaki ilk siyasetnamedir.

Eski Kaşkar

İpek yolu üzerinde bulunan Uygurların önemli kenti Kaşkar şu an Çin'e bağlı sözde özerk Uygur Bölgesi içinde bulunuyor. Bu güzelim tarihi kent deprem riski var diye Çinliler tarafından yıkılıyor ve yeni bir kent yapılıyor. Kaşkar'ın deprem riski yüksek bir bölge olduğu doğru olsa da, yüzyıllardır ayakta duran binaların birdenbire "güvensiz" hale gelmesi fikri doğru görünmüyordu. Uygurlara sorduğunuzda bu Uygur geçmişini silmeyi amaçlayan bir çalışma. Yıkım çalışmaları 2009 'da başlamış ve ziyaret ettiğim günlerde son kalanları görebildim.

Eski Kaşkar'dan kalanlar

2016'dan sonra yıkımların devam ettiğini duyuyorum. Australian Strategic Policy Institute (ASPI)'nin raporuna göre, 2017'den bu yana camilerin tahminen %30'u yıkılmış, %30'u ise minare veya kubbe gibi mimari özelliklerin kaldırılması da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde hasar görmüştür. Raporda, alanların çoğunun boş arsa olarak kaldığı, diğerlerinin ise yol ve otoparklara dönüştürüldüğü veya tarımsal kullanıma açıldığı belirtildi.

Bu kaynağın verdiği bilgiler doğru ise 2016'da gezip gördüğüm cami bugün yokmuş.

Bazıları tamamen yıkılıp eski boyutlarının çok küçük bir kısmıyla yeniden inşa edildi; bunlar arasında 1540 yılında inşa edilen ve Çinli yetkililer tarafından ikinci en yüksek tarihi koruma seviyesine sahip Kaşkar Ulu Camii de bulunuyor.

Eski şehrin içinde yüzlerce yıllık birkaç bina var. Çoğu iki veya üç katlı. Her evin genellikle binanın tepesine çıkan bir merdiveni bulunuyor. Kerpiç tuğlalar, çiçek motifli süslemelerle İslami ve Uygur tarzlarını yansıtıyor.

Her evin, araziye göre değişen büyüklükte bir avlusu var. Tüm avlularda dut, incir, nar, badem, üzüm, gül veya Çin gülü gibi popüler Müslüman ağaçları ve çiçekleri yetişiyor. Avlular yoğun bir şekilde gölgelendirilmiş olup, dinlenmek

Eski Kaşkar'da Cami, X. YY dan kalma Ordam mezar olabilir

18 - Kaşkar

için sakin bir ortam sağlıyor. Daha büyük bahçelerin içinde, sahipleri üzüm asmaları yetiştirmek için pergolalar bile inşa etmişler. Eski Kaşkar'da evler kerpiç ve çatıları birbirine çok yakın. Dolayısıyla sokkalar dar ve karmaşık.

Kaşkar kelimesi "yeşim taşının toplandığı yer" anlamına gelir. Çin İpek Yolu'nun kurulmasından sonra Kaşkar, güzergah üzerinde önemli bir durak haline geldi ve büyük bir ticaret merkezi olarak gelişti. Günümüzde hala şapka, battaniye ve yerel yiyecekler satan küçük dükkanlar; bronz eşya, çömlek ve müzik aletleri yapan zanaatkarlar görebilirsiniz.

Eski Kaşkar'ın özgün yapı taşlarından olan bazı dükkanlar görülebilmektedir. Örneğin Cantuman Çarşısı (Demirci Sokağı), Dopa Çarşısı (Çiçek ve Şapka Sokağı), Saksı Çarşısı, El Sanatları Çarşısı, Çömlek Çarşısı vb. bulunmaktadır.

Eski Zanaatkarlar

Eski Kaşkar'ın ana kapısına yakın bölgede eski zanaatkarların dükkanları yıkılmamış. Sanırım eski kenti gezmeye gelenleri fotoğraf çekebilmeleri için korunmuşlar.

Bu zanaatkarlar arasında bakırcılar ve demircileri bir süre izledim. Eski yöntemlerle bakır tencere ve çaydanlık yapıyorlardı.

Eski Kaşkar'da bir ev

Eski Kaşkar'ın kent kapısı

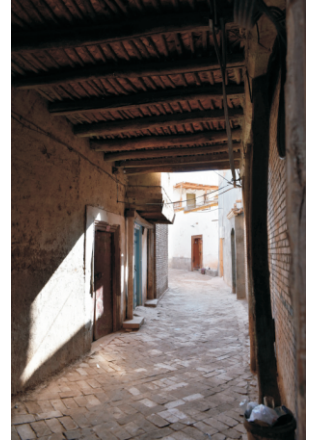

[Bakırcılar](#)

Eski Kaşkar Sokakları

Benim ziyaretim sırasında hâlâ yıkılmamış evler ve dükkanlar vardı. Sokaklar, eski kentlerin çoğunda olduğu gibi dardı ancak sevimliydi. Evlerin kapılarındaki tuğla işçiliği ve kapıların ahşap yapısı çok dikkat çekici idi. Bazı sokakların üzerinde ev olduğundan tünel biçimindeydi

Bu dar sokaklarda, eski tür dükkanlar çalışmaya devam ediyor, gezginler için satış yapıyorlardı.

[Eski Kaşkar'da sokak](#)

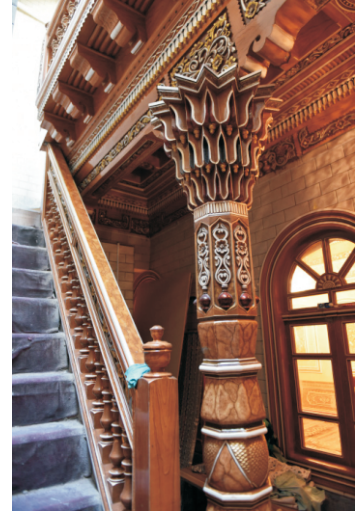
Bir Müze Kaşkar Evi

Eski Kaşkar içinde, eski Uygur evleri ziyaret edilebiliyor. Evler, özel müze gibi hizmet veriyorlar. Böyle bir müze eve gittik. Evin varlıklı bir ailenin evi olduğu belli. Evin dışarıdan görünüşü çok yalı ancak içerisi oldukça süslü. Evde özellikle merdiven ve orta boşluk çok güzel düzenlenmiş. Dikme ve merdivendeki ahşap işçiliği çok üst düzeyde. Evin odaları küçük bir saraya benziyor.

Evin odaları orta aydınlığa bakıyor, sokağa bakan tarafları kapalı. Böylece özel hayatı korumaya çalışmışlar gibi.

Kaşkar Evini Ziyaret

Ziyaret ettiğim 2016 yılında önemli bir kısmı yıkılmış olan eski Kaşkar'ı görebildim. Eski bir kent olmanın doğal sonucu olarak çevresinde sur bekliyorsunuz ancak giriş kapısı ve surun birazı kalmış.

[Bir Kaşkar evi](#)

Eski kenti dolaşırken bir ev dikkatimi çekti, kapısı açıktı ve sahibi gibi görünen hanım kapıda. Kapıdan içeri doğru baktığımda bana selam verdi. Bu fırsatı değerlendirip evin içini görüp göremeyeceğimi sordum ve izin alıp içine gezebildim. Ev iki katlıydı. Giriş katı hayat gibiydi. Yaşam ikinci katta idi. Evin orta kısmında boşluk vardı ve bunun tepesi aydınlıktı, dolayısıyla evin iç kısmı aydınlıktı. Orta boşluğun çevresinde merdiven vardı. Katlarda bağımsız oda ya da daireler bulunuyordu. Bu daireler aydınlığa bakıyordu. Evin sahibi hanım bize çok yardımcı oldu.

20 - Kaşkar

[Gezdiğim evdeki bir oda](#)

[Gezdiğim evin aydınlığı](#)

İd Kah Camisi

İd Kah Camisi (İd Kah), ilk olarak 1442 yılında Emir Seyyid Ali'nin büyük oğlu Saqsız Mizra tarafından alana yaptırılmıştır. Kaşkar'ın İd Kah Meydanı'nın batısında yer almaktadır. 140 metre uzunluğunda ve 120 metre genişliğinde olup toplam 16800 m² bir alanı kaplamaktadır. Ubul Adibek amcası Mizra Wali hatırına 1538 yılında ibadet yerini genişlettirmiştir. Doğu Türkistan'ın en büyük camisidir. Adı "dua ve festival yeri" anlamına gelir.

Sarı tuğla kapılar, yüksek minareler ve ağaçlarla gölgelenmiş avlular, yüzyıllarca süren Uygur ve İslami tasarımı sergiler ve Kaşkar'ın en ünlü simgesidir. Giriş kemeri diğer yöreleri uygun olması için kum renkli tuğlalarla yapılmıştır. Yapının sonununda ve batısında Namaz salonu bulunur. Tavanı açık mavi sütunler taşır ve bütün sütunların tamamı dörtgen biçimindedir. Yapı kendisini özgü mozaiklerle ve renkli arabesk tarzında süslenmiştir.

2009 yılında İd Kah, hem Doğu Türkistan hem de Çin'de en büyük camiydi. Her Cuma günü yaklaşık 10.000 ibadet edeni ağırlıyordu ve 20.000 kişiye kadar kapasiteye sahipti. Haftanın diğer

[İd Kah Camisi](#)

günlerinde ise yaklaşık 2.000 Müslüman camiye namaz kılmak için geliyordu. 2011 yılında camide Cuma namazlarına 4.000 ila 5.000 kişi katıldı.

30 Temmuz 2014'te, o zamanki imam Jume Tahir, sabah namazına katıldıktan kısa bir süre sonra aşırılık yanlıları tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Onun bilinmeyen halefi, aşırılık yaymakla suçlanarak 2017 yılında Çinli yetkililer tarafından 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Çinli yetkililerin dini aşırıcılığı ve terörizmi sınırlama girişimleri nedeniyle cami, 2016'dan beri ibadete büyük ölçüde kapalıdır. Sadece belirli kutsal günlerde yaşlı ibadet edenlere açıktır. Mart 2023 itibariyle cami, turistlere açık olmasına rağmen ibadete kapalı kalmıştır.

2016'daki gezim sırasında, özel izin ile caminin içini görebildim. Kapalı olan kısım çok büyük değildi. Dolayısıyla sözü edilen cemaat sayısı, bence avlu ile beraber doğru olabilir.

Kaşkar Büyük Pazarı

Kaşkar Büyük Pazarı (Kashgar Grand Bazaar), Asya'nın en büyük ve en eski açık hava pazarlarından biridir. Pazarın belli bölümlerinin üzeri kapatılmış. Tarihi İpek Yolu'nun kalbinde yer alan bu pazar, yaklaşık 2.000 yıllık bir geçmişe sahiptir ve günümüzde de Orta ve Batı Asya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak kabul edilir.

Kaşkar Büyük Pazarı, hem yerel Uygur kültürünü yansıtan hem de uluslararası ticaretin izlerini taşıyan devasa bir komplekstir:

Kaşkar'ın doğu kapısında (Dongmen) yer alan pazar, 4.000'den fazla dükkana ev sahipliği yapar ve yaklaşık 9.000 çeşit ürün satılır.

Pazarda el dokuması Uygur halıları, ipek kumaşlar, baharatlar, geleneksel müzik aletleri, bakır işlemler ve çeşitli kuruyemişler gibi çok geniş bir ürün yelpazesi bulunur. Özellikle çok canlı renklerde dokunmuş ipek kumaşlar göz kamaştırıyordu.

Pazarda oldukça fazla kumaş, ipek ve giyim eşyası satılıyor. Bölgenin en ünlü Uygur deseni olan Atlas, tüm ihtiyaçlarıyla sergileniyor.

Kaşkar bölgesinin dört bir yanından çeşitli kuruyemiş ve kuru meyve satan dükkanlar bulacaksınız. Kuruyemiş dükkanlarını incelerken özellikle, çuvallarda satılan hünnaplar

[Kaşkar Büyük Pazarı](#)

22 - Kaşkar

[Kaşkar Büyük Pazarı](#)

[Kaşkar Büyük Pazarı](#)

dikkatimi çekti. Biz hünnapı taze iken yeriz ancak Uygurlar hünnapı kurutup yiyorlar. Kurutulmuş hünnap daha tatlı oluyor. Burada gördüğüm hünnaplar iğde büyüklüğünde, tam benim sevdiğim türden.

Pazarın belli yerlerinde kasap görebiliyorsunuz. Kasap etleri açıkta pazalıyor.

Pazarı gezerken seyyar berber de gördüm. Pazarın bir köşesinde müşterisini traş ediyordu.

Pazar haftanın her günü açıktır ancak en canlı ve kalabalık zamanı Pazar günleridir. Pazar günleri civar köylerden gelen binlerce kişiyle birlikte ziyaretçi sayısı 100.000'i aşabilir.

Büyük Pazar'ın ana bölümünden yaklaşık 30 dakika uzaklıkta, sadece Pazar günleri kurulan meşhur bir Hayvan Pazarı bulunur. Burada koyun, keçi, at, eşek ve deve ticareti asırlık yöntemlerle devam eder.

Kaşkar Meydanı, Heytgah Meydanı

Kaşkar Meydanı, Kaşkarın merkezinde yer alır. İydgâh Camisinin önünde yer aldığından İydgâh (Heytgah) Meydanı olarak da adlandırılır.

"Bayram yeri" anlamına gelen İydgâh, özellikle cuma günleri ve dini bayramlarda binlerce kişinin toplandığı, şehrin sosyal ve dini merkezidir. Meydanın çevresi geleneksel çarşılarla çevrilidir.

Heytgah meydanını gezdiğimizde, meydana açık hava pazarı kuruluydu. Bizdeki semt pazarlarına benziyordu ancak bu pazarda yeme içme hizmetleri de veriliyordu

Çinliler Kaşkar'a yeni bir meydan yapmışlar; kupkuru ve özelliksiz bir alan olmuş. Alanın bir köşesinde Mao Zedong'un heykeli var. 18 boyundaki bu heykel Çin'deki en büyük Mao heykeliymiş.

[Heytgah Meydanı](#)

Nuoerbeixi Caddesi

Heytgah Meydanının yanında bulunan Nuoerbeixi Caddesi gerçek bir Uygur caddesi özelliği taşıyordu. Bu cadde üzerinde gördüklerimi şöyle sıralayabilirim:

- Kasap (etler havada asılı)
- Manav
- Ekmekçi (çörek gibi ve süslü ekmekler)
- Mangalda kebab yapıp satan kebabçı
- Mescit
- Açık hava berberleri
- Sekide oturup, çay içerken sohbet eden Uygurlar
- Açık hava lokantası
- Saraciye, kundura tamircisi

[Uygurların çörek ekmekleri](#)

[Çay içip sohbet eden Uygurlar](#)